

Sandler, Bella

"Pedagogiczne aspekty warszawskiego ruchu higienicznego 1864-1914", Maciej Demel, Wrocław 1964 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 9, 196-199

1966

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

materiału ilustracyjnego *Atlasu* w formie luźnych kart, ułatwiających wykorzystanie episkopu w czasie zajęć seminaryjnych z historii wychowania.

Atlas niniejszy jest nie tylko ważnym i cennym uzupełnieniem wydanych w NRD podręczników do historii wychowania (*Geschichte der Erziehung, Quellen zur Geschichte der Erziehung, Beiträgen zur Geschichte der Vorschulerziehung* itd.), ale również dzięki zasięgowi oraz odpowiedniemu uporządkowaniu i komentarzowi samodzielną publikacją, usuwającą niebezpieczeństwo werbalizmu przy podawaniu wiedzy o historii wychowania i pozwalającą na samodzielne, głębsze zrozumienie oraz lepsze opanowanie dorobku ludzkości w tak ważnej dziedzinie, jaką jest wychowanie człowieka.

Tadeusz Mizia

Maciej Demel, PEDAGOGICZNE ASPEKTY WARSZAWSKIEGO RUCHU HIGIENICZNEGO 1864—1914,

Wrocław 1964, Ossolineum, Komitet Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych PAN, Monografie Pedagogiczne pod red. B. Suchodolskiego. T. XII, s. 220.

Dotąd nie doczekał się syntetycznego opracowania całokształt wysiłków zmierzających do podniesienia poziomu higieniczno-kulturalnego społeczeństwa polskiego w okresie zaborów. Niewątpliwą trudność w wykonaniu tej pracy sprawia wielokierunkowość i różnorodność problemów, które kryły się pod szyldem działalności higieniczno-sanitarnej. Obok wybitnych do dziś badań i prac z zakresu demografii, antropologii, socjologii i ekonomii, prowadzonych i publikowanych z inspiracji i w związku z potrzebami ruchu higienicznego, szczególne miejsce zajmuje w nim pedagogika społeczna, jako dyscyplina bezpośrednio związana z ogólnymi celami higieny społecznej, a w tym przede wszystkim z zadaniami higieny wychowawczej. Właśnie tym kierunkiem działania warszawskiego ruchu higienicznego z lat 1864—1914 zajmuje się Maciej Demel w ostatniej swojej pracy pt.: *Pedagogiczne aspekty warszawskiego ruchu higienicznego 1864—1914*, na którą m.in. złożyły się przerobione szkice i rozprawy tegoż autora, publikowane już uprzednio, *Z dziejów warszawskiego ruchu higienicznego. Instytut Lennala* (1960), *Z dziejów warszawskiego ruchu higienicznego na przełomie XIX i XX wieku. Higiena wychowawcza i higiena szkolna* (1960) oraz *Z dziejów opieki nad dzieckiem i higieny wychowawczej w Warszawie na przełomie XIX i XX wieku* (1963).

Nazwę „ruchu higienicznego” nadaje Demel wszystkim wysiłkom społecznym, które zmierzały w latach 1864—1914 do podniesienia poziomu sanitarnego społeczeństwa polskiego, a szczególnie jego warstw najbiedniejszych. Te z intencji swoich demokratyczne poczynania społeczne rodziły się z reguły i rozwijały w większości krajów europejskich (Anglia, Francja, Szwecja), a także i w Królestwie Polskim, w środowiskach liberalno-reformatorskich, reprezentowanych przez inteligencję mieszczańską. Niewątpliwie postępowy charakter ruchu higienicznego wypływał także z jego genetycznego powiązania z szybkim wówczas rozwojem nauk medycznych, a w tym szczególnie nowoczesnej epidemiologii i mi-

krobiologii (wynalezienie szczepionki przeciw ospie przez E. Jennera oraz przemowe odkrycia Pasteura, Kocha i inn.).

Na terenie Królestwa Polskiego, a przede wszystkim Warszawy, pełna emancypacja i rozwój higieny społecznej, a w tym szczególnie higieny wychowawczej jako nauki i praktyki, przypada na lata 1885—1905, kiedy formuje się centralny ośrodek wszystkich poczynań w tym zakresie: Warszawskie Towarzystwo Higieniczne. Jego formalną legalizację w 1887 r. poprzedziło reaktywowanie w 1885 roku pisma „Zdrowie”, wokół którego zgrupowali się aktywni działacze społeczni, a przede wszystkim lekarze, reprezentujący już nowoczesną myśl higieniczną. Ten najbujniejszy okres w działalności warszawskiego ruchu higienicznego (zorganizowano np. dwie ogólnokrajowe wystawy higieniczne — 1887, 1896 — założono w 1903 roku Instytut Higieny Dziecięcej im. Lenvala oraz stworzono sieć ogródków zabaw dziecięcych im. Raua) poprzedziła indywidualna działalność lekarzy społeczników; wychowanków ideowych epoki pozytywizmu, którzy w ramach tzw. pracy organicznej czynili pierwsze kroki w kierunku podniesienia poziomu higieniczno-zdrowotnego społeczeństwa, a w tym szczególnie zdrowotności i rozwoju fizycznego dzieci. Do najwybitniejszych w tym gronie zaliczyć należy Stanisława Markiewicza, Ludwika Natansona, których wysiłek społeczny uwieczniony został powołaniem w Warszawie w 1879 r. „Podkomitetu Sanitarnego Obywatelskiego” oraz założeniem w 1881 r. instytucji kolonii letnich dla dzieci warstw najbardziej potrzebujących.

Zbyt może rygorystyczna tendencja autora (w ogólnych zarysach słuszna) do łączenia genezy warszawskiego ruchu higienicznego z rozwojem społecznej i naukowej myśli pozytywistycznej usuwa z jego pola zainteresowań podobne zarówno w swoich intencjach, jak i formach działania „prepozytywistyczne” poczynania polskich lekarzy, pedagogów, działaczy społecznych, propagatorów nie tylko higieny sanitarnej, ale i wychowawczej w okresie międzypowstaniowym. Mam tu szczególnie na myśli, zupełnie pominiętego przez autora, dra Wilhelma Malcza, założyciela (w 1828 r.) i wieloletniego redaktora „Pamiętnika Lekarskiego” oraz członka Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Jako współorganizator i stały lekarz Instytutu Głuchoniemych w Warszawie, współzałożyciel i długoletni wiceprezes Wydziału Ochrony Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności był czynnym uczestnikiem każdej akcji społeczno-filantropijnych, które w okresie międzypowstaniowym posiadały już swoiste cechy wczesnej fazy tzw. pracy organicznej. W latach czterdziestych XIX w. zarysowywały się już pierwsze próby, tak szeroko później rozwiniętej, ścisłej współpracy pedagogów i lekarzy w dziedzinie podniesienia poziomu kultury i higieny. W pracach tych obok Wilhelma Malcza czynnie uczestniczyli najpopularniejsi pedagodzy ówczesnych czasów: S. Jachowicz, ks. J. Falkowski, T. Nowosielski, A. Waga i inni. Zainteresowanie Malcza problemami wychowawczymi nie ograniczało się jedynie do udziału w pracach instytucji opiekuńczo-oświatowych, ale obejmowało również popularyzację wiedzy higieniczno-wychowawczej. Wydał on własny podręcznik pt. *Rady dla matek obejmujące przepisy pielęgnowania i hodowania dzieci w pierwszych latach życia* (1834), brał też czynny udział w wybitniejszych wówczas akcjach wydawniczych.

Już te fakty z działalności Malcza, jak i jego śmierć niemal symboliczna (zmarł zarażony cholera, po czterotygodniowym kierowaniu walką z jej epidemią w Warszawie w 1852 r.) predysponują tego zasłużonego działacza do włączenia go do plejady wybitnych prekursorów higieny społecznej w Polsce. Jednakże pełna krystalizacja celów działania ruchu higienicznego nastąpiła, jak to przekonywająco dowiódł autor, dopiero w ostatnim dziesięcioleciu ubiegłego wieku, kiedy to pod kierownictwem Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego następuje konsolidacja

najbardziej aktywnych pedagogów i ówczesnych lekarzy oraz działaczy ruchu higieniczno-wychowawczego. Do najwybitniejszych z nich należeli: M. Brzeziński, S. Karpowicz, K. Prószyński, S. Sempołowska, A. Szycówna, M. Weryho oraz inni pedagogowie, a z lekarzy głównie: J. Polak — założyciel i prezes WTH, S. Kopczyński, W. Kosmowski, J. Kramsztyk, K. Łazarowicz, S. Markiewicz, L. Natanson, H. Nusbaum, W. Ołtuszewski, M. Roszkowski, S. Sterling, W. Szenajch, L. Wernic i inni. Intensywny udział pedagogów w pracach społecznych WTH, jak dowodzi autor, był zarówno wyrazem tendencji wysuwających na czoło higieny społecznej problematykę wychowawczo-uświadamiającą, jak też rezultatem specyficznej sytuacji politycznej w Królestwie Polskim, gdzie wzmożony ucisk zaborcy uniemożliwiał praktycznie powstawanie ściślejsz wyspecjalizowanych instytucji społeczno-oświatowych. W tych warunkach ruch pedagogiczny musiał szukać w zaborze rosyjskim dogodnego i bezpiecznego azylu dla swego rozwoju. Jednakże zbyt słabo została zaakcentowana w pracy rola, jaką w procesie konsolidacji wysiłków pedagogów i lekarzy społeczników odgrywała świadomość jedności celów i wzajemnego związku oświaty i higieny. Pogląd ten najładniej sformułował działacz WTH i późniejszy organizator Polskiego Czerwonego Krzyża, dr J. Jaworski, pisząc, że „bez oświaty nie ma higieny”.

Względnie swobodna, chroniona pod obojętnym dla władz apolitycznym szyldem higieny działalność wychowawcza WTH ułatwiała rozpowszechnianie i popularyzowanie wśród możliwie najszerszych warstw ludności nowoczesnej problematyki pedagogiczno-higienicznej, nawet w jej radykalnym uwikłaniu społecznym, tj. ujmowanej w związku z walką z nędzą i analfabetyzmem ludności wielkomiejskiego centrum kapitalistycznego, a także biedoty wiejskiej.

Mimo piętrzących się trudności i nie sprzyjających warunków WTH rozwijało dość szeroką działalność oświatową, inicjowaną i kierowaną przez Wydziały Wychowawczy i Ludowy Towarzystwa. Do najistotniejszych osiągnięć w tym zakresie należało organizowanie regionalnych i krajowych muzeów, wystaw i pokazów z zakresu higieny wychowawczej (szczególnym pomysłem propagandowym było utworzenie w 1905 r. Muzeum Higieny Ludowej w Częstochowie), urządzanie pogadanek i cykli odczytów dla rodziców i pedagogów w Instytucie Lenvala. Na szczególne podkreślenie zasługują opracowywane w ramach działalności obu wydziałów wzory możliwie najnowocześniejszych i dostosowanych do potrzeb dziecka budynków szkolnych, ochronek, mebli i urządzeń klas oraz programów zajęć dla ochron miejskich i wiejskich. Wzory te przekazywane były bezpłatnie do instytucji filantropijnych, kierujących tego typu placówkami.

W WTH rozpoczęli swoją działalność najwybitniejsi przedstawiciele polskiej pedagogiki i higieny społecznej okresu międzywojennego: J. Korczak, S. Sterling, W. Szenajch, M. Kacprzak oraz Helena Radlińska. Pod kierunkiem jej właśnie ucznia, prof. R. Wroczyńskiego, pisał M. Demel omawianą tutaj pracę. Stanowi ona niewątpliwie świadomą kontynuację linii metodologicznej i naukowej, łączącej pedagogikę z higieną społeczną, w której autor słusznie podkreśla elementy nowoczesnej reintegracji obu dyscyplin, higieny i pedagogiki. Można w tym upatrywać pewien związek — o czym już autor nie mówi — ze znamienym zjawiskiem historyczno-wychowawczym, zaobserwowanym w ostatnim półwieczu.

Niektóre bardzo popularne systemy pedagogiczne, czy też metody wychowawcze zostały opracowane przez przedstawicieli wiedzy medycznej, jak O. Decroly w Belgii, M. Montessori we Włoszech, czy też J. Korczak u nas.

Wartość naukową książki Macieja Demela, opartej na bogatym materiale źródłowym (wywiady z działaczami ruchu, pamiętniki, czasopisma specjalistyczne,

sprawozdania instytucji), zwiększają załączone do niej zwięzłe noty biograficzne, dotyczące najwybitniejszych jego przedstawicieli, wśród których obok lekarzy znajdujemy popularnych pedagogów i psychologów ówczesnego okresu.

Bella Sandler

Antoni Artymiak, *STUDIA NAD HISTORIĄ SZKOLNICTWA ELEMENTARNEGO W OBWODACH KIELECKIM I OLKUSKIM WOJEWÓDZTWA KRAKOWSKIEGO (1816—1862)*.

Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław 1964, s. 232.

Książka Antoniego Artymiaka, poświęcona dziejom szkolnictwa elementarnego w Królestwie Polskim w obwodzie kieleckim i olkuskim, oparta na szczegółowych materiałach archiwalnych, stanowi poważny przyczynek do badań nad oświatą ludu w Polsce w XIX w. Chronologicznie obejmuje ona niespełna pięćdziesięciolecie, w czasie którego poważnym przeobrażeniom ulegała nie tylko struktura organizacyjna szkolnictwa elementarnego, lecz również zmieniała się jej funkcja społeczna, w zależności od siły oddziaływania na nią żywiołów postępowych lub zachowawczych czy wstecznych. Przemiany te w książce Artymiaka zarysowały się bardzo silnie.

Książka podzielona została na dwie części. Pierwsza obejmuje okres od wprowadzenia w Królestwie Polskim w 1816 r. nowego podziału administracyjnego i utworzenia w obrębie województwa krakowskiego obwodu kieleckiego i olkuskiego do upadku powstania listopadowego, a część druga — okres międzypowstaniowy. Wstęp i dwa pierwsze rozdziały stanowią wprowadzenie do dziejów szkolnictwa elementarnego w obwodzie kieleckim i olkuskim. We wstępie autor przedstawił główne założenia podziału administracyjnego Królestwa Polskiego z 1816 r., podał granice obwodu kieleckiego i olkuskiego oraz nakreślił panującą w nich sytuację społeczno-ekonomiczną, porównując ją z pozostałymi rejonami kraju. W rozdziale pierwszym scharakteryzował materiały źródłowe, na których została oparta praca, a w drugim zawarł ogólne informacje o działalności władz oświatowych na polu szkolnictwa elementarnego w dobie Księstwa Warszawskiego i podał kilka szczegółów o stanie niektórych szkół w powiecie kieleckim, jędrzejowskim, olkuskim, pilickim i lelowskim, z których w 1816 r. utworzone zostały obwody kielecki i olkuski.

Dalsze trzy rozdziały poświęcił autor losom oświaty początkowej w latach 1817—1821. Przedstawił w nich bardzo szeroki wachlarz zagadnień. Omówił rozporządzenia i odezwy Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zmierzające do rozbudowy i umocnienia bytu materialnego szkół elementarnych, działalność organizatorów w zakładaniu nowych placówek oświatowych, sytuację materialną szkół miejskich i wiejskich w dobrach rządowych i prywatnych, sprawę tworzenia szkół ewangelickich i żydowskich. Scharakteryzował też sylwetki niektórych nauczycieli elementarnych, sposób ich rekrutacji, kwalifikacje zawodowe, pozycję społeczną i warunki pracy, programy, metody i wyniki nauczania, pomoce szkolne, a wreszcie postawę rodziców wobec szkoły i nauczyciela, rolę do-